

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
_{Ser.} 1230

Title: *Adhyatma Vidya*
Upadesa Vidhi

1230

In Complete

: Adhyatma Vithya Upadesa Vithi		: Title
:	:	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
:	:	: Publisher
1230 :	:	: Remarks

Shankar

५१
वंशमिषंशतोहेतोमूलशरीरंत्वंननवसिरातस्त्यंनोन्न
वन।इदंमूलशरीरंश्रदंननवामि।रातावताममकिंजातंदि
तंसाधुसाधुश्ररेसावधानमतिःशृणु।यदाइदंशरीरंत्वंननव
मितदाअनित्यजातिवर्णाश्रमाश्चत्वंननवसि।षड्रावविका
रोतवनास्तिजायतेअस्तिवर्द्धतेविपरिरामतेअपह्रीयतेनश्य
नियुवाजराभरण।वर्णधर्माश्रमाचारशास्त्रयंत्रेणयोजितः
निर्गतोसिजगज्जातात्यंजरादिवकेच्छरी।वर्णाश्रमौधर्मा

धर्मो विधितवनास्तेव। यतः शास्त्रमाहवर्णाश्रमानिमाने
नश्रुतेर्दासोनवेन्नरः। वर्णाश्रमविहीनश्चवर्त्ततश्रुतिमूर्ध
नि। यावद्देहात्मविज्ञानं बाधतेन प्रमाणातः॥ प्रमाणं कर्म
शास्त्राणां तावद्देवोपपद्यते इति। अहं देहो न ज्ञामीति यदा
ज्ञानं जातं तदा सर्वकर्त्तृ तमपितवनास्ति। नोनगवन्। इदं
स्थूलशरीरं अहं न ज्ञानवसित्वदाज्ञया। अज्ञासि पं स्थूलशरी
रं संवधातवर्णाश्रमकुलगोत्रजातिस्त्रीपुरुषनपुंसकस्य

१३

सं

जफस्वदीर्घश्रयामगौरादिनामरूपषड्रावविकारधर्माध
र्मो विधिममनस्येव तव रुपाकटाक्षनिरीक्षणास्य कर्म
याज्ञानं। अन्यश्च नोनगवन्। इन्द्रियाणामनावे शरीरचलन
नावात्। कारणो हं वधिरो हं इत्यादि अनुभवश्च इन्द्रियाणि अ
हं इति पृष्टो गुरु राह। तन्न न वसि कथं इत्यंत तन्मृतकार्यमेव
नोनगवन्। कस्य नूतस्य किं कार्य उच्यते ननः सकाशात् न
वाकृदिकरणसमुत्पन्ने वायुः सकाशात्। त्वकाणि विकरणे

समुत्पन्ने तेन सकाशात्तच्चक्रपादौदिकरणोसमुत्पन्ने॥३॥
दकसकासात्तरसनयस्येदिकरणोसमुत्पन्ने॥ इधिवीस
काशात्तप्राणोपायुदिकरणोसमुत्पन्ने॥ पंचांशेनसहमनो
ज्ञातं बुद्धिर्मनोविशेषणव॥ रातदेवविहृणोति॥ वाक्श्रोत्रेश्च
काशकार्येणवविचारप्रधान्येसतिशयानिबन्धकत्वात्प्रा
येणशब्देत्यन्निर्वागस्य॥ त्वक्शण्णिवायुविकारोस्पर्शग्रहण
त्वात्स्पर्शवन्तरावद्वयस्य॥ दस्तेनोपादातुंशक्यत्वात्तच्चक्र

२४

पादौतेजोविकारौ॥ रूपस्यशब्दकत्वात्प्रायेणोन्नतत्वा
दयोः॥ क्रमोप्यत्रप्रमाणंउपस्थौ॥ जिह्वेचापिउदकविका
रोणकरसग्रहकत्वात्स्निग्धत्वात्॥ प्रायेणोपस्थेऽज्ञानं
दत्वात्॥ घ्राणोपायुचपार्थिवेगंधग्रहकत्वात्प्रायेण
गंधत्वान्नपाद्योविसर्गात्॥ मनःसाधारणंपचानांकार्यं
पंचवृत्तिग्रहकत्वात्बुद्धिर्मनोविशेषःपाचकपाठक
त्वात्॥ पंचप्राणवृत्तिर्वायुविकारएवतदात्मकत्वेनोप

अन्यमानत्वात् एवंचूतानि जडानि तदंशसंयोगेन्द्रि
याणि जडानि नो न गवन् स्वस्वविषयं ज्ञानं तिकथं मि
द्रियाणि जडानि ॥ तच्छृणु ॥ अरे श्रोत्रमात्मानं न जाना
ति ॥ परमपिन जानाति ॥ स्वविषयं शब्दं ज्ञानं नेष्टे अन्य
विषयमपि ॥ ज्ञानुन समर्थं ॥ न न यथा जडं किं नु शब्दं ज्ञा
नकरणं साधनमित्यर्थः ॥ प्रदीपवत्तथा दीप रूपा
दिज्ञानसाधनं यथा दीपेन रूपादि गृह्यते तथा श्रोत्रे ॥

१५

एवमिति एवमितरं एवमपि करणानि कर्मैन्द्रियाणि क्रि
यासाधनान्येव यथादर्विवत् ॥ अतस्तजडानित्वं न न वसी
तिसिद्धं ॥ त्वं नु ज्ञानमेव ॥ नो न गवन् ॥ प्राणो सति देहश्चेष्टं ते
द्रियाण्यपि चेष्टंते ॥ प्राणो गते देहश्चेष्टा ही नो न वति ॥ इन्द्रि
याण्यपि तादृशानि न वंति ॥ अदंस्तु धावानपि पासावा
न इत्याद्यनुनवाच्चा ॥ अतः प्राण एवाहं ॥ तन्न न वसि कथं
चैतन्याभावात् ॥ सुषुप्तौ स्वप्ने उस्वासनिस्वासरूपेण च ॥

वर्तमानोप्ययमंतर्बहिश्च न जानाति। चौरौ गृहे प्रविश्या
 परुषान् नृषणानि गच्छति सति न जानाति। अतो अत्यंतं न
 उराव प्राणादयः देहवदेव। अपि च एकस्मिन्पुरुषे केशयने
 स्वस्त्रीयं सपुरुषे स्थिते सति कस्मिंश्चिज्जारे आगत्य स्त्रीम
 ह नृषणानि परिहृत्य गच्छति सति इत्थं न कर्तव्यमिति य
 तो न निवारयति। अतो अत्यंतं न जडः। प्रबुद्धे जानाति इति चे
 त्। न सर्वा वस्था सुखं स्यादिति। स्वामरूपेण स्योपरितिर्ना

१६

स्वेव स्थित्वाप्यसौ न जानाति। कथं इच्छं। इदानीं कस्मिन् न
 गे स्वस्ववर्त्तत इति पृष्टे पि अस्मिन् नागे अहं वर्त्तत इति प्रति
 वक्तुं न जानाति। अतः स्थित्वापि न जानाति तस्यायमर्थः। न
 नु जडश्चेत्प्राणः कथं जडं शरीरं चेष्टयति। उच्यते। जडोऽपि ज
 डं चेष्टयन् लोके दृश्यते कुतः प्रचंडमारुतः गृहाच्छादनपर्ण
 शारवाहृत्तं अन्यत्र पातयति। जडस्याप्ययमेव स्वभावः। नै
 तावतात्मानवति प्राणस्य स्वचेष्टानस्वतंत्रता कर्माधीनै

वकथं॥ जाग्रतस्थितिनिमित्तं कर्मोद्भूतं न वसितुं प
रुये सर्वाणि करणानि गृहीत्वा बुद्ध्युपाधिसंपर्कजनितवि
ज्ञानेन सदस्वप्नं वा सुषुप्ते वा गच्छेत्॥ एवं अवस्थात्रयमनुव
रत गच्छति॥ कर्मनिमित्तं वेदंगमनागमनं प्राणोपितकर्म
वेदादेव शरीरं परिपालयन् वर्तते॥ अन्यस्यापि व्यानादि
व्यापारवेष्टां कर्तुं न समर्थः॥ अतः जड एव प्राणादयः॥ एवं
इन्द्रियसमूहात्मकं सप्तदशकं लिङ्गशरीरं त्वं न न वसी॥

१७

तिसिद्धं॥ मानूत न गवन् मनसि स्वस्थे पश्यति शृणोति च हं
संकल्पवान् चिक्त्वान् इति अनुनवाच्च मनो व्यग्रेन पश्यति
न शृणोति॥ अतः मन एवाहं॥ तन्न न वसि॥ तदानीं मे मनोऽन्यत्र
इदानीं स्थिरीभूतं उच्यते त्रिं यो वेति समनो न न वति॥ मनः सः का
शास्त्रं दृष्टानि नृणां॥ अपि च तन्मनः सा बुद्धिरित्युच्यमाने प्रति
लक्षणे वैलक्षण्ये॥ अयुगपद्भावनिमित्तं यौरेकस्य नाशो अन्यो
त्यत्रिः॥ मनो न त्यत्रि मनो विनाशवच्च सुषुप्ते अनादादिति त॥

देवानुभवः अत्र श्रुतिरपि आत्मनो मनोज्ञातं इति तत्रैव वि
लीयते इति श्रुतः मनः त्वं न न वसीति सिद्धं ॥ एवं इंद्रिय समू
हात्मा कंसमदं कं लिंगशरीरं त्वं न न वसीति सिद्धं ॥ नो न ग
वन ॥ एतत्कृत्यं लिंगशरीरमदं न न वामि अनेन ज्ञानेन मम ॥
किं ज्ञानो न विष्यति ॥ अरे सावधान मतिः शृणु ॥ यदा लिंगश
रीरं त्वं न न वसितदा गमना गमने स्वर्ग नरकादि नो गोपित व
नास्मेव ॥ यथा ज्ञानु निमग्रे पंगुरिव तथा लिंगशरीरनाशे ग

१८

मना गमने तव नास्मेव ॥ अपि च पारश्व फल नो गोपित वनास्मे
व ॥ नो न गवनूत कथं इत्थं ॥ देहो नो गायत नं विषयाणि नो
म्यानि इंद्रियाणि नो गशाधनानि मनो बुद्धि नो क्रा ॥ एवं नो
क्रा नो गायत नं नो ग्यानि नो गसाधनानि एतच्च बुष्टयं त्वं न
न वसि ॥ तस्मादाद्यं न कर्म फल नो गस्तव नास्मेव ॥ नो न
गवन ॥ जाग्रत स्वप्ने सुख दुःख मद मनु न वन ॥ कथं सुख
दुःख मम नास्ति ॥ तत् शृणु ॥ अरे शरीरगत चक्षुः शूल उदर

वेदनादयः। सुरबुपत्यावस्थामापन्नस्य बुद्धिरदितस्य त
वनप्रतीयंते। अतस्तेन वधं मानं नवंति क्षेत्रस्यैव त्वयिमन्य
ते मूढो यथा जलस्य चंद्रेयतः शास्त्रमाह। स शरीरस्य प्रिया
प्रियो पदति स्थिति यशरीरं वा वसंतं न प्रिया प्रियोऽसृशं
तदति। श्रुतिशारवा कामः संकल्यो विचिकित्सा श्रद्धा श्रद्धा
धृतिरधृतिः क्रीडिर्निरित्येतत्सर्वं मनरावा। अत्र न गवधचनं
इच्छादेष सुषंडुः षं संघातश्चेतना धृतिः। एतत्तत्क्षेत्रं समा

१९७

सेनसविकारमुदाहृतं। स्मृतिरतिरागिच्छासुखदुःखादिव
दोसत्यां प्रवर्तते। सुषुप्तौ नास्ति तन्नाशो तस्माद्बुद्धेः कृतात्मनः
अंतःकरणधर्ममित्यर्थः। इति श्रुतिस्मृतिगुरुस्त्वानुनवात्
लिङ्गशरीरं अहं न न वामीति यदा ज्ञानं जातं तदा नाना योनिश्च
मणश्च ज्ञानवगुणरहितो न वसिस्वामि नृसः न वगुणः कः बु
द्धिरागप्रयत्नद्वेषसंस्कारधर्माधर्मसुखदुःखेति। नो न गवध
अंतःकरणे वायुकरणेऽपि अहमनुसंधाता देहो हं न न व

मिदं दिवाणि अहं न न वा मि प्रो रणो यि अहं न न वा मि मनो यि
 बुद्धिरहं न न वा मि । एतत्सर्वं स्यानुसंधाता मामहं न जानामि इ
 ति नमश्चिन्नं । अतः कोहं देहीति निः संदेहं न्नाति निरासं कुरु
 ममेति विज्ञापितः । स न गुरु रुयदि शतित त कथं इच्छं किं न जा
 नासीति तव कारण शरीर मव्या कृत मज्ञान संज्ञिक मस्ति
 तत्कथं इच्छं इहं सर्वं दृश्यं कथं रूपं त्वं ज्ञानासि । आत्मान मे
 व न जानासि इति वदसि । एतदेव तवात्मा ज्ञानं इहं एव कारण

२०

शरीरं । अस्या अथ किं न जानासि इति । तव कारण शरीर मव्या ।
 कृत मज्ञान संज्ञिक मस्ति स्त्वमेव तत्कथं इच्छं त्वदन्यः को यि ।
 न जानंति इति त्वमेव वदसि मामहं न जानामि इति अतः । अ
 स्या ज्ञान स्य त्वं एवा श्रयः । अज्ञानं नमवत्वं सम्यक् वेत्ति अत
 स्तं जडो न न वसि वेद्य वेत्तुत्वात् अतस्त्वं ज्ञान । तस्या ज्ञान स्या
 अथः किं ज्ञानं तत्तत्ज्ञान मपि त्वमेव त्वयि स्थित मज्ञानं यतो
 जानासि । अतस्त्वं स्पष्टं कथं एवाही तव दृश्य मानं त्वं न न वसि

स्पृष्टसूक्ष्मशरीरवत्। अतः कारणवारीराद्भिन्नस्त्वं। राव
माश्रयविलक्षणज्ञानमात्रमाहीस्वरूपस्त्वं रावं मां को ह मि
ति वदसि। अनविच्छिन्नाखंडं दायमानं ज्ञानं स्वरूपो नवान्
को ह मि ति वदसि। ततः निःसंशयं शृणु। इन्द्रियाणि स्वात्मा
नं स्ववृत्तिं च न ज्ञानं ति परस्परमपि न ज्ञानं ति अतः जडा नित्वं तु
इन्द्रियाणि इन्द्रियवृत्ति च सदा ज्ञाना सि मनः स्वात्मानं न ज्ञाना
ति। परस्परं बुद्ध्या दिव्या पारकर्तुं न समर्थः अतः जडा नित्वं

२१

बुधनो बुद्ध्या दीनि सदा ज्ञाना सि अतस्तव स्वरूपं ज्ञानमे
व। यथा राहो शिरशिरः। रावराहुः तथा ज्ञानमेव त्वं तथा
च श्रुतिः। येन वा पश्यति येन वा शृणोति येन वा गंधानां
जिघ्रेति येन वा वाचं व्याकरोति येन वा स्वादुं वा अस्वादुं वा
विज्ञानाति तद्विज्ञानं ब्रह्म यो वेत्ति विश्वं न च तस्य वेत्ता त
माहु रग्रं पुरुषं पुराणं यस्य नासा सर्वं भिदं विनाति। स्मृ
तिरिति। इन्द्रियाणि पराण्याहु रिन्द्रियेभ्यः परं मनः मन

सक्तपराबुधिर्बुधेः परतस्तसः॥ ज्ञानमात्रस्वेति
भावः अथविधिमुखेनप्रतिबोधयति यतो ज्ञानिस्वरूप
स्त्वं अतस्तवाज्ञानेनास्तियथासूर्येतमः अतस्तस्याज्ञा
नस्य निवर्तकं ज्ञानमपितवनास्ति॥ ज्ञानस्वरूपत्वात्
यथादीपस्यान्यदीपेछानास्ति एवप्रकाशस्वरूप
त्वात्॥ तस्मादज्ञानज्ञानोद्भवो बंधमोक्षावपितवनस्तः
अतो नित्यमुक्त एवत्वं॥ यतः शास्त्रमाह अनात्मन्यात्मधी

२२

बंधस्तन्नाशो मोक्ष उच्यते॥ बंधमोक्षौ न विद्यते नित्यमुक्त
स्यवात्मनः॥ अतस्त्वं विदूषं॥ सदृष्टत्वं प्रदर्शयति चक्षुरा
दीनिकरणान्यादित्याद्यनुगृहीतानि स्वस्वविषयेषु प्र
वर्तते तत्र बुद्धिः करणव्यापारमनुभवतित्वं चैतन्योज्ज्व
लितो न यात्मकप्रष्टादृश्याकारं विपरिणामते तज्जागरणं
नवतितस्य साक्षीत्वं चैतन्यं जाग्रत्संस्कारप्रत्ययवासना
वासितबुद्धिः पुष्पपुटिकवत्॥ त्वंचैतन्योज्ज्वलितो न यात्म

कदशादृशपाकारं विवरिणामतेतस्वप्नवतियथाचित्र
परवततस्येयकनूतः साक्षीत्वमेवजाग्रत्स्वप्नावस्थाम
र्वसंस्कारैः॥ सहबुद्धिसाक्षात्मभूताविद्यायां जीनासावि
द्यासंस्कारमात्रावशिष्टात्वयि विश्रम्यं निर्विकल्यानु
नवोन्मत्तातिष्ठते इयं सुषुप्तावस्था॥ न किंचन कामं काम
यतिन किंचन स्वप्नं पश्यति सुखरूपं एवेति यः योवेति त
स्य सत्त्वं साक्षीस्वरूपं॥ एवं अवस्थात्रयज्ञावाज्ञावसाक्षी

२३

अनुसृतं यकनूतचैतन्यत्वं॥ अतः कालत्रयस्थायी स
र्वदाज्ञावरूपमित्यर्थः॥ अन्यस्य सत्तामसत्तां स्वयं ज्ञाना
मिस्वसत्तासत एव प्रमाणं स्वसत्ताज्ञानाश्रयं विज्ञानसंज्ञ
वति अतः स्वसत्तानुत्पत्तिवसिदं अतस्तव स्वरूपं सदृश्यं॥ अज्ञानं
दरूपतां प्रदर्शयति॥ व्यावृत्तेषु इंद्रियेषु स्वस्वविषयादत्यंत
श्रमितसत्ता॥ त्वयि सुखस्वरूपे विश्राम्यते न सुखस्वरूपं पु
नः॥ सुखस्वरूपवत्॥ उचितानि को र्थः॥ स्वव्यापारे समर्थः

निनवंति इत्यर्थः। यथा पटमुगंधवत्तथापरमुसंहारव
त्तत्रतस्तवस्वरूपमानंदरूपं। अद्वितीयं प्रदर्शयति। अत्र
स्मादिपिपीलिकांतमनुसृतं अंतर्गमिमाह्नी एक एव अ
तः। त्वं अद्वितीयं तथा वश्रुतिः॥ एको देवः सर्वभूतेषु गृहः
सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा कर्माधक्षः सर्वभूताधिवासः
साह्नीचेता केवलो निर्गुणश्चेति। ननु साह्नीप्रपंचसद्विती
यं किं न भवति। तत्तृणमृदिकोरपुमृदेवसुवर्णविका।

२४

पुसुवर्णमिव तं बुकार्येषु तं चुरेवाचिद्विवर्त्तश्चिदेवरज्जुस
पवत्। शुक्लिकारजतवत्। अतस्त्वं अद्वितीयः। अखंडत्वं
प्रदर्शयति। सजातीयविजातीयस्वगतनेदरहितत्वात्
एकरसं अखंडस्त्वं सैध्ववधनवत्। अचलत्वं प्रदर्शयति
जन्ममृत्युरहितत्वात् त्वं अचलः। अजत्वं प्रदर्शयति। अना
दित्वात्कारणरहितत्वात् त्वं अजः। अक्रियत्वं प्रदर्शयति
यथा चामकसंनिधिसन्नामात्रेण जडमयं लोहं चेष्ट

ते॥ तथा हंकारममकारेष्वाप्रयत्नरहितस्य सच्चिदानंद
 स्वरूपस्य सत्त्वसत्तासन्निधिमन्त्रेण देहेन्द्रियप्राणमनोबु
 द्धिसंकाशात् सदसक्रिया उत्पद्यते॥ अतस्तदस्वरूपम
 क्रियं॥ तथा च आत्मचेतनस्य मास्त्रित्यदेहेन्द्रियमनोद्वियः स्व
 कियार्थेषु वर्तते सूर्यालोके जना इव॥ अत्र न गवानाह॥ रा
 शीरवाद्भनो निर्यत्कर्मप्रारभते नरः॥ न्यायं वा विपरीतं वा
 पंचैते तस्य हेतवः॥ सच्चिदानंदमक्रियस्वरूपं तदसत्यस्व॥

२५

नावः॥ यथा गुप्तावतसवित्रः प्रकाशावतः॥ अथ कूटस्थस्य
 रूपत्वं प्रदर्शयति॥ कूटस्थमविकारिकूटवत्तुतिष्ठति कू
 टस्थः॥ अतस्त्वं कूटस्थः॥ अनंततां प्रदर्शयति॥ अक्षक्रादि
 दृष्टिर्वीर्यं तं सर्वं तत्त्वेषु पूर्वं व्यापकं चेतन्यं॥ यथा घटोत्प
 त्तेः॥ पूर्वं व्यापकं न न अतस्त्वं अनन्ता॥ १०॥ स्वरूपस्य प्रकार
 तं प्रदर्शयति तदवदृश्यमानमिदं सर्वं त्वं न न वसीति तं वै वा
 नु न व सच्चिदानंदस्वरूपं त्वं न वसितवैव स्वसंवेद्यं अतस्त्वं

स्वयं ज्योतिस्वरूपं ॥ ११ ॥ ब्रह्मत्वं प्रदर्शयति ॥ वृद्धत्वात् वृद्ध
णत्वात् वा प्रत्यगात्मे हृदोच्यते ॥ तत्त्वं ब्रह्म परं रूपं गीयते व
कुधा श्रुति ॥ १२ ॥ अतस्त्वं ब्रह्म अतश्चित्सदानं दाद्वितीयमस्व
इमं च लमजमक्रियं कूटस्थानं तस्वरूपं स्वप्रकाशं ब्रह्म ए
तेर्दादृशानि विरोधो विरोधितं परब्रह्म तदेवाह मोमिति
प्रतिपद्यते ॥ यथानीलं महसुगंधोत्पलवदात्मा एवं नित्यं
द्वुद्धमुक्तमलुमवत्त्वं इति तवैवानुजवो जातः ॥ अत्र श्रुति

२६

स्तवप्रमाणं प्रज्ञानमनामधेयानि आत्मा वा इदमेकमेवात्रा
सीत् ॥ तस्माद्वैतश्च ह्यतदेवानुप्रविष्टः ॥ अतः प्रविष्टः शास्त्रा
जनानां अनंतरमवाह्यं सत्त्वाह्यं न्यातरो अजः ॥ अशरीरं
रीरेषु ज्ञात्वा देवं सर्वपात्राय दानिः ॥ अत्रायं पुरुषः ॥ स्वयं
ज्योतिर्नवंति ॥ योयं विज्ञानमयः पुरुषः ॥ योयमसंगो ह्य
यं पुरुषं योयमविनाशी पुरुषः ॥ प्रत्यगानंदमयः ॥ पुरुष
महस्त्रशीर्षी पुरुषः ॥ योयममृतमयः पुरुषः ॥ विज्ञानमा

नंदब्रह्मः॥ प्रज्ञाप्रतिज्ञाब्रह्म॥ सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म॥ एकमे
 वाद्वितीयं ब्रह्म अयमात्मा ब्रह्म॥ स्मृतिम्यश्चक्षेत्रज्ञं चापि मां
 विद्धि॥ नवदारेषु रेद्वेदी अनादित्वा त्रिगुणत्वात्॥ समं स
 र्वेषु भूतेषु उन्नमः पुरुषास्त्वन्यः॥ न जायते म्रियते वा नादृते
 कस्यचित्पापं॥ अविनक्तिं विनक्तेषु विद्याविनयसंपन्ने
 वासुदेव सर्वमिति॥ उपद्रष्टानुमंता च॥ सर्वेन्द्रियगुणान्ना सं
 श्रामैव देवा ता सर्वा॥ रातैरन्यश्च विशेषणै रविशेषितं॥ प

२९

रं ब्रह्मतत्त्वमस्मीति स्वानुभवः॥ ब्रह्माहमस्मि इति श्रुते॥ गृही
 ता श्रीगुरोराज्ञया रावं वेदवाक्यतः गुरुतः स्वतः त्रिप्रकारेण
 ब्रह्माहमस्मीति ज्ञात्वा समुक्त इति तथानाय॥ अहमेतं पुरु
 षपुरुषोन्नमं वेदजानामिमहांतं व्यापकं आदित्यवर्त्मज्योति
 र्मयंतमसः प्रकृतैः परं तात्पर्यं तं उक्तं रुपं पुरुषमेव विदि
 त्वा मृत्युमतिक्रम्य एति गच्छति अपुनरावर्त्तयेत्यनायन्यग
 मनायन्यपंथान विद्यते॥ अननाय इति प्राप्तेन लोपच्छं

दसः श्रुतिः वेदाद्भमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णो तमसः पर
स्तात्तमेव विदित्वा तन्निमृत्युमेति नान्यथं याविद्यते यत्रा
ह। अन्यथा शास्त्रंगर्तेषु लुपिता भवतामिह न वत कृतमज्ञा
नं कल्यैरयिन निर्वृतिः। यावदज्ञानभावस्यात्रावतदैतास्ति
नावनानेदभावाद्भवोदेति। सर्वस्मिन्नेकतालया। ज्ञानं न कि
च वैराग्यं एतत् रावन संशयः। ज्ञात्वैकं सद्जंप्रेमविवेकेनैवै
नान्यतः। तस्मात्साधनान्तरं नास्ति। अत्र न गवद्धचनं यएवं वै

२८

ननवसि। यतःशास्त्रमाह। आत्मानमद्वयंकश्चिज्ज्ञानाति
जगदीश्वरं। यदेतितत्सकुरुतेननयंतस्मकुरुचित्। आत्मै
वेदंजगत्सर्वज्ञातंयेनमहात्मनायदृढयावर्तमानंतंनिषेधं
हमेतकः। नोनगवन्। यद्यपिज्ञानोत्पत्त्यतदनंतरंपुनर्ज
न्माभावउक्तः। तथापिष्वाकूज्ञानोत्पत्तेश्चत्रजन्मनिकृता।
नांकर्मणांउन्नरकालनाविनांचयानिचातिक्रांतान्यनेक
जन्मकृतानितेषांचफलमदत्वात्राशोनयुक्तइति। तस्मात्त्रि

२२

तिष्ठुरुषं प्रकृतिचगुणैः सह सर्वथा वर्तमानोऽपि न स नृयो
जिज्ञायते। बहूनां जन्मनामते ज्ञानवान्मां प्रयते। वासुदेवः। स
र्वमिति समहात्मा सुदुर्लभः। तस्मात्सर्वं श्रद्धां वासुदेवाख्यं
व्ययं ज्ञातव्यं एतत्तत्तेषां नित्यमेव संस्थितं। नातेः परं वेदितव्यं
हि किं वित। एक एव आत्मा परं ब्रह्म संसारधर्मविमुक्तस्त्व।
मिति सिद्धं एव त्वमजयं प्राप्नोषि। संसारदुःखान्मुक्तोऽसीति
एतन्न सर्वविमृश्य येन सिद्धं कुरु। अतस्तं वेद किं करो

त्युत्तरकालकृतानां कर्मणां ज्ञानेन र्दो ज्ञानसहजा वित्वा
न विदुः जन्मति ज्ञानोत्यत्रेः प्राक्कृतानां मतीतानेकजन्मां त
रकृतानां कर्मदा दोन युक्तः। तन्न तस्य तावदेव चिरं यावन्न
विमोक्षेत्त ईशिका नृलवत्। सर्वाणि कर्माणि प्रदह्यते॥
मृतिर। ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि न समसात्कुरुते तथा। नो
जगदनु॥ सर्वाणि कर्माणि इति विशेषणम्। यथा वर्तमा
न जन्मारेण कर्माणि न क्षीयते। फलदानाय प्रवृत्तान्येव सत्य

प्रकाराण्यपि त्रीणि जन्मान्या रनेतः संदत्तानि वा सर्वाण्ये
 कजन्मारनेतश्च न्यथा कृतविषनाशे सर्वत्रानवस्था प्रसंगः
 शास्त्रानर्थक्यं स्यादिति । अवस्य मेव नोक्तव्यं कृतकर्मस्य
 नाशु नमिति । न जन्म जायत इति श्रुत्युक्तं । तेन । ज्ञानाग्नि उप
 सृष्टानि सर्वकर्म बीजानि प्रदह्यते नानु कुर्यंति । तथा च श्रु
 ति । बीजान्यमुषदग्धानि न प्ररोहेति यथा पुनः । ज्ञानदग्धै
 स्तथा क्लेशैर्नोत्मा संपद्यते पुनरिति । अस्मत्तावत्तज्ज्ञानोत्प

वन्नतः करणानासादीनामवभासकः सन्नतिश्चेत्येव ।
 प्रारब्धकर्मक्षयात् जीवन्मुक्तानां पुनर्जन्मानावः । तथा च
 शास्त्रेणानर्थे तत्परमार्थबुद्धिः कार्यं न मनश्च प्रतिवापरो
 क्षात् प्रारब्धनाशात्प्रतिभासनाशात्तद्वत्क्रमान्तरप्रतिवा
 त्तमाया । कर्मणामाया मूलत्वात्मायानाशे सर्वकर्म न
 स्ममाप्नोति । ननु स्वेच्छया कृतानां कर्मणां शरीरांतरेण
 पि नो गोचरवत्तु इति चेत् । तन्न तस्य कर्म फलोपचयकत्वा

पित्तानेन चानारक्षुफलानामपि कर्मणां कृद्योनयुक्त
ति॥ तदसत्॥ यथा तेषां मुक्तेषु वनप्रवृत्तफलत्वात्॥ यथा
पूर्वैलक्ष्यवेधाय मुक्त ईषु ईषु लक्ष्यवेधोन्नरकालमप्यार
क्षवेगक्षयात् पतते नैव निवर्तते श्वशरीरारंभकर्मशरीर
स्थिति॥ प्रयोजने निवृत्ते पित्रा संस्कारवेगक्षयात् पूर्ववत्
वर्तते एव किं बहुना यदेदयात्रामात्रार्थमिच्छानिष्ठा परेष्वा
त्रामानिश्चारी पितसुखदुःखलक्षणान्यारक्षुफलान्यनुज

सैव सत्प्रसाप्येति विमुक्तश्च विमुच्यते॥ स्वभावतस्त्वं नि
त्यमुक्तस्य वदानी मपि यथा स्वप्नदृष्टस्वप्नगतज्ञेनैव प्रवृ
धः॥ स्वप्नव्यवहारे सर्वस्मिन्मिथ्या नृते निरस्ते सत्यस्वरूपं
स्वयमेवावशिष्यते॥ तथैव त्रांतिमूलसंसारमहा स्वप्नव्यव
हारे सर्वस्मिन्मिथ्या नृते निरस्ते सत्यस्वरूपं स्वयमेवाव
शिष्यते॥ ननु प्रारक्षु कर्मक्षयात् शरीरनाशः॥ शरीरना
शात् पुनर्जन्मानावः॥ सर्वविशेषरहितं शून्यमेव जातं॥ त

यदेददयमस्मितकिंकरिष्यतिस्वामिनकारणनाशोका
यमस्मि। तंतुनाशोपटोस्मिइति कुत्र दृष्टं उच्यते कारणना
शोकार्यमस्मिइति लोके दृश्यते। यथा रज्जुस्वरूपे ज्ञाते स
र्षज्ञानं निवर्त्तते तथापि न यजनि तं कं पादिकं वर्त्तते। तथा
च श्रुतिः यथा हि निर्लब्धनीवल्मीके मृता प्रत्यस्मात्सयी
तेवमेवेदं शरीरांश्च स्मिन्विद्ध चरीरे पतिते स्थिते वा समुक्त
ः इति वादग्वपटवत् इति। श्रुतिरपि सदेव मुक्त इति। ब्र

एतदधिगमे उत्तरप्रवाद्ययोरश्लेषविनाशो तस्य पुत्रा
दयोऽपयंति सुहृदः साधुस्तुं विषंतः पापस्तुं। न
तस्य प्राण उक्रामं त्यत्रैव समलीयंते। किंच प्राणुनिश्च
याहुं क्रे। शोषं ज्ञानेन दह्यते। शरीरं त्वितरत कर्मतः। तदे
ष प्रियवादिनोः। अनारंभं हि ज्ञानेन निर्वीजं क्रियते। अ
पि च अस्म्यजीवन्मुक्तस्य प्राणुनो गार्थं शरीरधारणो
को दोषः। यथा नुतखा तदंघ्रोरगावत् तथा अविद्याका

निमानोनास्मेवश्रसंगेनदिसुते। एतेइच्छादयश्चात्म
 न्यारोप्यंतेक्षेत्रधर्माः॥ सदृश्यं चेष्टते स्वस्थाः प्रकृतेर्ज्ञानवा
 नपि। ध्यायतीवलीलायतीचेतिदिश्रुते। गुणागुणेषुव
 र्त्रेतेत्यनुसंधानेनशरीरयात्रास्थितिः॥ अन्यथाशरीर
 यात्रास्थितिर्नप्रसिद्धेत। तथाच। गतसंगस्यमुक्तस्यज्ञा
 नावस्थितचेतसः। यज्ञायाचरतः। कर्मसमग्रं प्रलीयते वि
 जीवन्मुक्तश्चरत्येवशरीरयात्रात्पूर्वंविद्विभागंश्च

८

सदृश्यते। अथातश्चादेशोनेतिनेति॥ अस्यूलमनरावहस्व
 अदीर्घइतिश्रुतेः। यतोवाचोनिवर्त्रेतेश्चप्राप्यमनसामदय
 वाचानात्पुदितिमित्यादिनिषेधस्यसिद्धिर्नास्ति। सर्वस्यनि
 षेधस्यसावधिकत्वात्। अतएवमत्यस्वरूपश्चवशिष्यते
 यन्निषेधकाराश्चसदुक्तं तत्तुर्वैप्रपंचस्यनत्वात्मनः। यदा
 तत्तश्चसदुक्तंभवतितदाबंधाप्रवृत्तेणकार्यकथंनिर्वह
 ति। अतएवसदेवप्रमाणमात्मनसंशयः। सद्भावेऽश्रुति

हि नैवा दमिदमुच्यते किंच प्रमाणा विषयत्वात्तास्ति
हेति प्रसज्जते असदेव प्रसन्नं सत्यं स्वरूपं स्वयमेवावशि
ष्यते तत्किं मर्थं मंगी करणीयं तदसत् शृणु निर्मुच्या पित्तं
च सर्वं स्वस्वरूपं न मुंचति नास्मात्मेतियो देव इति वक्तुं
ननु ज्यते किंच अमावस्या यथा चंद्रो दृश्यते नार्क्यो गतः
तथा आत्मानं योगेन भासते न स्फुटः तरः यथा चंद्रो दृश्यमा
वस्यामलिंगत्वात् न दृश्यते दृश्यं ह्यथा दृष्टुर्मवद्दरो

नः परिस्थितिः प्रमाणापेक्षानत्वात्मनः आत्मनश्च
प्रमाणापेक्षा सिद्धे कस्य प्रमातृत्वं स्यात् यस्य प्रमातृत्वं
स एव बोधात्मेति निश्चीयते अतएव सतः सिद्धरावात्मन
प्रमाणापेक्षया हि दं दृश्यं जातं सतदविद्यया नत्वा प्रती
तिमात्रं कूटस्थ नित्यता सिद्धत्वादात्म सत्ता सामान्यं अनुसृ
तं वदन्तीति एव नाभावे विद्यते सतः अतः सत्स्थूलकार्यं च
सत्सूक्ष्मकारणतश्चैवं विदिवन्नरूपेण ब्रह्मेव ज्ञाति ॥

वेस्तारः सर्वनृतस्य विस्तोर्विश्वमिदं जगता दृष्टममा
रादनेदेन विवक्षुरोः यस्मात्तज्ज्ञानादतेनास्मर्थस
ज्ञातः ज्ञानं तु कथं राकं वक्रधाकारं शृणु अत्र निर्वाच्या
या लक्षणा क्रियया नाना नावं नयति तथा च
नित्यमायानिः पुरुषोऽर्पयते ननु वा वेतो ब्रह्मणो रू
मेयं ननु वास्तवं दैतं न वतु मेवं अविद्यया कृत्वा दैतमि
किं विदुः प्राचयत्र हि दैतमिव न वतितदितर इतरं पश्य

कस्योपसीयंते रावामुत्रार्जितो पुण्यलोकः
पक्षीणो पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति अतः
श्रेष्ठं स्वर्गं लोके स्पर्धा दुःस्वप्नो गते पतनं दुःस्वरावं
निदुःस्वातदुःस्वमाप्नोति श्रुतिरपि मृ
माप्नोति यद्दहना नेव पश्यति यो अन्यदेवतां
तस्य देवानां पशुः अन्यो माव न्यो ह मस्मीत्युपास
तस्य वेदयथा पशुः तस्मात् अन्यविद्यां परित्यज्य इमां

प्रविद्यते सर्वसंशयः॥ स्वीयं ते चास्य कर्माणि तस्मिन् न
 ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि तस्मात्कुर्वते तं न
 ज्ञानवति॥ इदानीं अन्यविद्योपासने दोषमा
 नित्यमाया विद्या क्रिया उपदिशंति कालांतरेण च
 मेघं न दृष्टव्यमिति॥ श्रुतिरपि सर्वविद्या क्रिया परा
 किंचिदुपायस्यो ह्येन वेत्तुं नित्यत्वं प्रसज्यते घटव
 त्ति न मुमेदाद्यं॥ श्रुतिरप्याह तदे

कस्योपकारः किं उपकारस्त्रिविधश्चेति तत्कथं
 ज्ञानसंज्ञापरं वेति॥ दर्शनेन पापं ह्येन वेति॥ न
 श्रेयोत्रोत्ररं वृद्धिः॥ न वेति॥ संज्ञापरं न मोक्षो न वे
 नित्यशुद्धबुद्धिमुक्तसत्त्वस्वभावस्वरूपोदण्डं विधोवो
 चार्यप्रसादात् ज्ञानात् प्रबुद्धः संसारविनिर्मु
 क्तवति॥ श्रुतिरपि॥ आचार्यवाक्यरूपो वेदः॥ आचार्याद
 देत विद्याविदिता तरति शोकमात्मवितृनिघते हृदयं

विद्याः प्रबुद्धसर्वस्मिन्मिथ्याभूतेऽप्रमेयं स्वरूपं स्वयमे
प्रक्रियते स एव जीवन्मुक्तः प्रारब्धकर्मजनितफलाव
लोकमनुग्रहपूर्ववन्निष्ठतिशास्त्रमपि ज्ञात्वा
सर्वं यथाकं पंनमुचति विधुक्ताखिलमोहोपि
निर्जिततथात्मनि अस्य जीवन्मुक्तस्य देहधारणं लोक
मेवार्थमिति श्रुतिरपि अज्ञानाच्छादनस्वशरीरं नोप
किं विषयलोकस्योपकारार्थमिव परिग्रहेत् नो न गत

अद्वैतानां नानात्मिकानां उत्पत्त्या
न प्रकाशयेत् यस्य देवे परात्तक्रिय
पतकयिता ह्यार्थाप्रकाशं ते महा
श्रीमं हिमवेदांतशास्त्रप्रक्रियां श्रीम
राजकाचार्य श्रीम संकरकृतवदिर्मुखां
संज्ञानदाक्षिणी अध्यात्मविद्योपदेशविधिसमा

निदयः। अविद्यामांशयः। सर्वविद्याकीदृशीश्चत्रनगवतीकं
 विद्विदोराजगुह्यपवित्रमिदमुत्तमं। प्रत्यक्षावगमंधर्म्यं
 त्रिलोकमनुत्तमं। किंच यथाग्निदेवादिनां स्वर्गादि फ
 लानां सार्योऽयं यद्वा ब्रह्मविद्याविज्ञानादपि परमपुरु
 षं निरूपयति। श्रुतयो ब्रह्मविद्यानंतरं मोक्षं प्र
 मेयं। अथ मिति। तद्वारयति। ब्रह्मविद्याप्रोतिपरं ५
 किंचिदपि लोकस्योत्तमं ननु नानुमानमिति न